

РОЗДІЛ 9
ЛЯЛЬКА ЯК ПРОСТІР ДІАЛОГУ КУЛЬТУР У СОЦІАЛЬНО-ГРОМАДЯНСЬКОМУ ВИХОВАННІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Гавриш Наталія Василівна, доктор педагогічних наук, професор кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти, Волинський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк,
<https://orcid.org/0000-0002-9254-558X>

Гладун Людмила Валентинівна, методист вищої категорії, Державний музей іграшки, м.Київ

Кобас Юлія Олександрівна, директор, Державний музей іграшки, м.Київ

Анотація. У статті обґрунтовано потенціал ляльки як особливого культурного медіатора у соціально-громадянському та соціально-патріотичному вихованні дітей дошкільного віку. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю формування у дитини здатності жити у багатокультурному світі, поєднуючи національну ідентичність із відкритістю до культурного різноманіття. На основі аналізу наукових джерел уточнено сутність соціально-громадянського виховання, розкрито зміст діалогу культур як методологічної засади організації освітнього процесу, а також окреслено його філософський, соціально-комунікативний і морально-духовний виміри.

Доведено, що у дошкільному віці формування здатності до діалогу відбувається через емоційно насичені, образні та ігрові форми взаємодії, що актуалізує пошук відповідних педагогічних засобів. У цьому контексті

лялька розглядається як універсальний інструмент входження дитини у простір культурного різноманіття через образ, гру, емоцію та взаємодію, а також як засіб усвідомлення власної культурної належності.

Особливу увагу приділено музейному простору як середовищу організації соціально-патріотичного виховання, у якому лялька виступає носієм культурної пам'яті, символом традицій та способом емоційного включення дитини у світ національної і світової культури. Показано, що взаємодія з експозиційними об'єктами, зокрема ляльками в етнічних образах, сприяє формуванню ціннісного ставлення до культурної спадщини, розвитку поваги до свого і відкритості до іншого.

Визначено принципи використання ляльки у соціально-громадянському вихованні (культурної вкоріненості, відкритості до культурного різноманіття, діалогічності, емоційної насиченості) та окреслено ефективні методичні прийоми: персоніфікація, порівняння, ігрове моделювання ситуацій взаємодії, організація дослідницької діяльності. Показано, що використання ляльки забезпечує інтеграцію пізнавального, емоційного та соціального досвіду дитини.

Зроблено висновок, що лялька у педагогічному процесі та музейному середовищі виступає не лише дидактичним засобом, а й простором організації діалогу культур, що сприяє формуванню соціально-громадянської та соціально-патріотичної компетентності як інтегративної якості особистості.

Ключові слова: соціально-громадянське виховання, соціально-патріотичне виховання, діалог культур, дошкільний вік, лялька, музейний простір, культурний медіатор, міжкультурна взаємодія.

Abstract. The article substantiates the potential of a doll as a specific cultural mediator in the social, civic, and socio-patriotic education of preschool children. The relevance of the study is determined by the need to develop a child's

ability to live in a multicultural world, combining national identity with openness to cultural diversity. Based on the analysis of scientific sources, the essence of social and civic education is clarified, and the concept of the dialogue of cultures is revealed as a methodological foundation of the educational process, including its philosophical, socio-communicative, and moral dimensions.

It is proved that in early childhood the ability for dialogue is formed through emotionally rich, image-based, and play-oriented forms of interaction, which actualizes the search for appropriate pedagogical tools. In this context, the doll is considered as a universal means of introducing children to cultural diversity through imagery, play, emotions, and interaction, as well as a tool for developing awareness of one's own cultural identity.

Special attention is paid to the museum space as an environment for socio-patriotic education, where the doll functions as a carrier of cultural memory, a symbol of traditions, and a means of emotional engagement with national and world culture. Interaction with museum exhibits, particularly dolls representing different ethnic traditions, contributes to the development of value-based attitudes toward cultural heritage, respect for one's own culture, and openness to others.

The principles of using a doll in social and civic education are defined (cultural rootedness, openness to cultural diversity, dialogical interaction, emotional richness), as well as effective methodological techniques such as personification, comparison, play-based modeling of interaction situations, and the organization of exploratory activities. It is shown that the use of a doll ensures the integration of cognitive, emotional, and social experiences of the child.

It is concluded that the doll, both in educational and museum contexts, acts not only as a didactic tool but also as a space for organizing the dialogue of cultures, contributing to the formation of social, civic, and socio-patriotic competence as an integrative personal quality.

Keywords: social and civic education, socio-patriotic education, dialogue of cultures, preschool age, doll, museum space, cultural mediator, intercultural interaction.

Актуальність. Сучасний світ характеризується зростанням міжкультурних контактів, відкритістю соціальних систем, інтенсивними процесами глобалізації та взаємопроникнення культур. У цих умовах особливої актуальності набуває проблема формування у підростаючого покоління здатності жити у багатокультурному середовищі, вибудувувати взаємодію на засадах поваги, прийняття та діалогу.

Водночас глобалізаційні процеси актуалізують і зворотний виклик — збереження національної ідентичності, культурної самобутності, ціннісних орієнтирів, що забезпечують внутрішню цілісність особистості. Для дитини дошкільного віку це означає необхідність одночасного входження у два виміри: світ власної культури та світ культурного різноманіття.

У цьому контексті соціально-громадянське виховання дітей дошкільного віку постає як процес, спрямований не лише на засвоєння норм соціальної взаємодії, а й на формування здатності до розуміння Іншого, прийняття культурних відмінностей, розвитку емпатії та готовності до діалогу.

Особливої значущості набуває пошук педагогічних засобів, які дозволяють забезпечити природне, емоційно насичене та доступне для дитини входження у простір культурного різноманіття без втрати зв'язку з рідною культурою. Одним із таких засобів є іграшка, зокрема лялька, яка виступає не лише об'єктом гри, а й носієм культурних смислів, символом людської присутності, моделлю соціальних відносин.

Лялька в освітньому процесі закладу дошкільної освіти може розглядатися як особливий культурний медіатор, що відкриває дитині можливість входження у діалог із різними культурами через образ, емоцію,

гру та взаємодію. Саме через ляльку дитина здатна «зустріти» Іншого в безпечному, доступному та емоційно значущому форматі.

Таким чином, актуальність дослідження зумовлена необхідністю теоретичного осмислення та практичного обґрунтування потенціалу ляльки як засобу організації діалогу культур у процесі соціально-громадянського виховання дітей дошкільного віку.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблематика, порушена у статті, перебуває на перетині кількох наукових полів: соціально-громадянського виховання дітей дошкільного віку, полікультурної та міжкультурної освіти, діалогу культур як філософсько-педагогічної категорії, а також використання гри та іграшки як засобів соціалізації дитини.

В українському освітньому дискурсі соціально-громадянська компетентність закріплена на рівні Державного стандарту дошкільної освіти [1]. У Базовому компоненті дошкільної освіти (2021) вона трактується як здатність дитини виявляти особистісні якості, соціальні почуття, любов до Батьківщини, а також готовність до співпереживання, взаємодії з іншими людьми та участі у спільному житті дитячої спільноти. Це дає підстави розглядати соціально-громадянське виховання не лише як засвоєння правил поведінки, а як цілісний процес становлення дитини у просторі людських взаємин, спільноти, цінностей і належності.

Європейський контекст суттєво розширює розуміння цієї проблеми. У матеріалах Ради Європи соціально-громадянський розвиток пов'язується з формуванням компетентностей для демократичної культури — системи цінностей, ставлень, умінь, знань і критичного розуміння, які дають змогу людині брати участь у культурі демократії та мирно жити з іншими у культурно різноманітних суспільствах [15; 16]. Особливо значущими для теми нашого дослідження є такі складники, як повага до людської гідності, культурна відкритість, відповідальність, емпатія, здатність до співпраці та вміння розуміти інші культурні коди.

Отже, у сучасних дослідженнях соціально-громадянське виховання дедалі частіше тлумачиться не у вузькому нормативно-поведінковому сенсі, а як процес підготовки дитини до життя серед інших людей — у спільноті, де необхідні не лише знання про правила, а й здатність до прийняття, поваги, взаємодії та відповідальності (О.Каплуновська, О.Косенчук, С.Федорова та ін.).

Ідея діалогу культур має потужне філософське й педагогічне підґрунтя. У сучасному міжнародному дискурсі вона пов'язується з необхідністю перетворення культурного різноманіття з потенційного джерела поділу на ресурс взаєморозуміння, стабільності та співпраці. Саме таку логіку послідовно розгортає ЮНЕСКО, яка розглядає міжкультурний діалог як інструмент конструктивного управління відмінностями та як умову соціальної згуртованості. Особливо цінною для нашої теми є теза про культурні й музейні простори як платформи міжкультурного навчання та діалогу [16].

У педагогічному вимірі діалог культур розуміється, як така організація освітнього процесу, за якої дитина не просто отримує відомості про інші народи, а входить у простір зустрічі з Іншим, навчається бачити цінність відмінностей і водночас відкривати універсальні людські смисли. У цьому контексті важливими є праці, присвячені культурологічним проблемам освіти, міжкультурному підходу, вихованню відкритості до різноманіття [13; 14].

Українські дослідники підкреслюють, що полікультурність в освіті не повинна нівелювати національну основу, а має будуватися на співвіднесенні рідної культури з іншими культурами світу. Такий підхід особливо продуктивний для дошкільної освіти, де дитина входить у світ насамперед через емоційно близькі образи, символи й досвід.

Відтак у сучасних дослідженнях діалог культур постає не як додаткова тема до виховання, а як одна з його базових методологічних засад, що

уможливило поєднання національної ідентичності, культурної відкритості та орієнтації на мирне співіснування [9; 13].

Окремий напрям досліджень пов'язаний із розглядом діалогу як особливого типу людської взаємодії. У сучасних роботах про діалогічну компетентність підкреслюється, що її структура охоплює не лише мовленнєво-комунікативний, а й когнітивний, соціокультурний та емоційно-ціннісний компоненти (С.Ладивір, І.Луценко, Т.Піроженко та ін.). Це суттєво для нашої статті, оскільки дозволяє розглядати діалог не лише як техніку спілкування, а як інтегральну здатність людини чути іншого, співвідносити різні позиції, виявляти повагу й будувати взаєморозуміння [11].

У контексті дошкільної освіти такий підхід особливо важливий, адже формування здатності до діалогу починається задовго до оволодіння складними формами комунікації (А.Богущ, Т.Гурковська, Г.Лопатіна, О.Саприкіна). Йдеться про елементарні, але принципові якості: вміння слухати, чекати, враховувати іншу точку зору, співпереживати, домовлятися, взаємодіяти без агресії. Саме тому діалог у соціально-громадянському вихованні доцільно трактувати не лише як комунікативний, а і як морально-духовний феномен — як основу культури миру [3].

У міжнародних рамкових документах, пов'язаних із міжкультурною освітою, акцент робиться на тому, що навчання має допомагати дітям і молоді жити в культурно різноманітних суспільствах, розвивати повагу до прав людини, гідності та різних способів життя. Рада Європи наголошує на необхідності системного підходу до формування таких компетентностей через педагогіку, освітнє середовище та конкретні навчальні практики. ЮНЕСКО, своєю чергою, підкреслює, що міжкультурне навчання має відбуватися не абстрактно, а через реальні або символічні простори зустрічі — культурні, музейні, освітні [15; 16].

Для дошкільної освіти це означає особливу цінність образних, емоційно насичених, ігрових форм входження у світ іншої культури. Саме в

таких формах культурна відмінність перестає бути для дитини абстрактною і стає зрозумілою через людину, образ, історію, предмет.

Попри те, що спеціальних досліджень саме ляльки як простору діалогу культур небагато, у педагогіці дитинства достатньо широко представлена думка про особливу роль іграшки у соціалізації дитини, моделюванні людських стосунків, розвитку емпатії, сюжетно-рольової гри та освоєнні соціального досвіду. Лялька посідає тут особливе місце, оскільки поєднує риси іграшки, образу людини, символу культури і носія певного способу життя (Ю.Матвієнко, О.Найден, С.Соболевська та ін.).

Саме ця багатшаровість робить її перспективним педагогічним засобом у соціально-громадянському вихованні. Через ляльку дитина може не лише пізнавати зовнішні ознаки іншої культури — одяг, прикраси, побутові деталі, — а й входити в емоційний контакт із образом Іншого, будувати уявний діалог, співвідносити чуже і своє, знаходити спільне між людьми різних країн. У цьому і полягає, на нашу думку, недостатньо висвітлений, але надзвичайно перспективний напрям подальших досліджень.

Проведений аналіз джерел дає підстави стверджувати, що сучасні дослідження акцентують значущість соціально-громадянського виховання як процесу формування у дитини здатності жити у спільноті, поважати людську гідність, приймати культурне різноманіття і вибудовувати взаємодію на засадах діалогу [2; 5]. Водночас у науковому полі ще недостатньо розкрито потенціал ляльки як культурного медіатора у цьому процесі, що й зумовлює актуальність обраної теми.

Метою статті є теоретичне обґрунтування потенціалу ляльки як простору діалогу культур у соціально-громадянському вихованні дітей дошкільного віку та визначення можливостей її використання у педагогічній практиці закладу дошкільної освіти.

Виклад основного матеріалу.

Ключовою категорією, що дозволяє поєднати процеси збереження національної ідентичності та відкритості до культурного різноманіття, виступає діалог. У сучасному науковому дискурсі діалог розглядається не лише як форма комунікації, а як фундаментальний спосіб існування людини у світі культури та міжлюдських відносин .

У філософському вимірі діалог пов'язаний із визнанням Іншого як рівноцінного суб'єкта взаємодії. Людина пізнає себе не ізольовано, а через зустріч із Іншим, у процесі співвіднесення власного досвіду з досвідом інших людей. Саме у діалогічній взаємодії формується здатність до саморефлексії, розуміння багатовимірності світу, прийняття різних точок зору. Таким чином, діалог виступає умовою становлення особистості як відкритої, здатної до взаємодії та саморозвитку.

У соціально-комунікативному аспекті діалог є основою ефективної взаємодії, що передбачає не лише обмін інформацією, а й здатність слухати, чути, враховувати позицію іншого, співвідносити її з власною та за необхідності коригувати власні уявлення. Для дітей дошкільного віку це означає поступове оволодіння такими важливими вміннями, як вміння чекати, реагувати на репліки інших, узгоджувати дії, домовлятися, співпрацювати (Н.Гавриш, Т.Піроженко).

Водночас принципово важливо підкреслити, що діалог не зводиться до формального чергування висловлювань. Його сутність полягає у внутрішній відкритості до впливу Іншого, готовності змінюватися у процесі взаємодії. Саме така якість забезпечує перехід від поверхового спілкування до справжнього взаєморозуміння [10].

Особливого значення діалог набуває у морально-духовному вимірі. Він ґрунтується на повазі до гідності іншої людини, визнанні її права на відмінність, розвитку емпатії та здатності до співпереживання. У цьому сенсі діалог постає як альтернатива конфронтації та насильству, як спосіб мирного співіснування у різноманітному світі.

Для дитини дошкільного віку здатність до діалогу не є вродженою — вона формується у процесі цілеспрямованого педагогічного впливу, насиченого досвідом взаємодії, співпереживання та прийняття. Саме тому особливого значення набуває пошук таких засобів і форм роботи, які дозволяють дитині безпечно входити у простір «іншого», досліджувати його, не відчуваючи загрози чи відторгнення (Т. Гурковська, Г. Лопатіна).

У цьому контексті іграшка, зокрема лялька, відкриває унікальні можливості для організації первинного досвіду діалогу. Вона виступає своєрідним «посередником» між дитиною та культурним різноманіттям світу, створюючи умови для емоційно забарвленої, ігрової взаємодії з образом Іншого. Через ляльку дитина не лише дізнається про інші культури, а й переживає досвід зустрічі з ними, що є принципово важливим для формування основ соціально-громадянської компетентності (Т.Поніманська).

Таким чином, діалог у контексті соціально-громадянського виховання дітей дошкільного віку доцільно розглядати як інтегративну категорію, що поєднує філософський, соціально-комунікативний та морально-духовний виміри і виступає методологічною основою організації педагогічного процесу [12].

Розкриття потенціалу діалогу як методологічної основи соціально-громадянського виховання зумовлює необхідність визначення ефективних педагогічних засобів його реалізації у роботі з дітьми дошкільного віку. Одним із таких засобів виступає лялька, яка завдяки своїй образності, емоційній привабливості та доступності для дитячого сприйняття набуває особливого значення в організації освітнього процесу.

Методичний потенціал ляльки полягає у можливості інтеграції пізнавального, емоційного та соціального досвіду дитини [7; 9]. Вона дозволяє поєднати ознайомлення з культурними особливостями різних

народів із проживанням ситуацій взаємодії, що є принципово важливим для формування соціально-громадянської компетентності.

У педагогічній практиці використання ляльки доцільно вибудовувати на основі низки принципів.

По-перше, це *принцип культурної вкоріненості*, який передбачає опору на досвід рідної культури як вихідну точку пізнання світу. Ознайомлення дітей з ляльками інших народів має відбуватися у співвіднесенні з образами, традиціями та символами власної культури, що забезпечує формування цілісної ідентичності.

По-друге, *принцип відкритості до культурного різноманіття*, який полягає у представленні різних культур без оцінювання чи ієрархізації, як рівноцінних і цікавих для пізнання. У цьому контексті важливо формувати у дітей не лише знання про інші країни, а й позитивне емоційне ставлення до них.

По-третє, *принцип діалогічності*, що передбачає організацію взаємодії дитини з образом «іншого» через запитання, обговорення, співпереживання, ігрове моделювання ситуацій. Саме цей принцип забезпечує перехід від пасивного сприйняття до активного включення у процес пізнання.

По-четверте, *принцип емоційної насиченості*, який підкреслює необхідність створення педагогічних ситуацій, у яких дитина не лише отримує інформацію, а й переживає емоційний досвід зустрічі з іншою культурою.

З урахуванням зазначених принципів можна виокремити основні методичні прийоми використання ляльки у соціально-громадянському вихованні.

Ефективним є прийом персоніфікації, коли лялька постає як «носіій історії»: дитина знайомиться з її «життям», родиною, традиціями, способом повсякденного існування. Такий підхід дозволяє уникнути формалізованого подання інформації і забезпечує глибше емоційне включення.

Важливим є прийом порівняння, який спрямований на виявлення спільного та відмінного між культурами. Він допомагає дитині усвідомити різноманітність світу, водночас відкриваючи універсальні людські цінності.

Доцільним є використання ігрового моделювання ситуацій діалогу, коли діти взаємодіють із ляльками різних культур, «спілкуються» між собою, розігрують життєві ситуації. Це створює умови для розвитку комунікативних умінь, емпатії, здатності до співпраці.

Окремої уваги заслуговує організація дослідницької діяльності дітей, зокрема через запитання, що спрямовують на встановлення зв'язків між зовнішніми ознаками ляльки (одяг, взуття, прикраси) та умовами життя, кліматом, традиціями певної культури. Такий підхід сприяє розвитку мислення, формуванню причинно-наслідкових зв'язків, пізнавальної активності.

Ефективним є також включення ляльки в інтегровані форми освітньої діяльності, що поєднують елементи гри, мовлення, мистецтва та пізнання. Це дозволяє забезпечити цілісне проживання дитиною культурного досвіду.

Таким чином, лялька у педагогічному процесі закладу дошкільної освіти виступає не лише дидактичним засобом, а й простором організації діалогу культур, у якому дитина отримує можливість пізнавати, відчувати, приймати і взаємодіяти. Саме такий досвід стає підґрунтям формування соціально-громадянської компетентності як здатності жити серед людей у різноманітному, але взаємопов'язаному світі.

У практиці роботи з дітьми дошкільного віку використання ляльки як культурного медіатора доцільно реалізовувати через спеціально організовані ситуації пізнавальної взаємодії, що поєднують емоційне залучення, дослідницьку активність та елементи діалогу.

Ефективною є організація взаємодії у форматі «знайомства з лялькою», коли педагог вводить образ як носія певної культури. Наприклад, пропонуючи дітям ляльку в національному вбранні, дорослий не подає

інформацію у готовому вигляді, а створює проблемно-пізнавальну ситуацію: «Як ви думаєте, де живе ця лялька? Чому вона одягнена саме так?». Діти висловлюють припущення, порівнюють, спираються на власний досвід, що активізує їхнє мислення і сприяє формуванню пізнавального інтересу.

Важливим є використання прийому «діалог із лялькою», коли педагог говорить від її імені або спонукає дітей до такого «спілкування». Лялька може «розповісти» про свою родину, традиції, улюблені заняття, що створює емоційно насичену ситуацію взаємодії та сприяє розвитку емпатії. У цьому процесі дитина не лише отримує нові знання, а й переживає досвід зустрічі з «іншим» [12].

Доцільною є організація порівняльної діяльності, у якій діти співвідносять особливості ляльок різних культур. Наприклад, педагог може запропонувати знайти спільне і відмінне між ляльками: «Чим вони схожі? Чим відрізняються? Як живуть діти в цих країнах?». Така робота допомагає дитині усвідомити різноманітність світу та водночас відкрити універсальні людські цінності.

Ефективним є включення елементів дослідницької діяльності, коли увага дітей спрямовується на встановлення зв'язків між зовнішніми ознаками ляльки та умовами життя людей. Наприклад, обговорюючи одяг, педагог може запитати: «Чи тепло в цій країні? Чому одяг легкий або, навпаки, теплий?». Такі запитання стимулюють розвиток логічного мислення та формування причинно-наслідкових зв'язків.

Особливого значення набуває організація ігрових ситуацій взаємодії, у яких ляльки різних культур «зустрічаються», «спілкуються», «дружать». У процесі такої гри діти моделюють соціальні відносини, вчать домовлятися, співпрацювати, враховувати позицію іншого, що є важливими складниками соціально-громадянської компетентності.

Використанню ляльки як особливого культурного медіатора присвячено виставку «Лялька. Спільна мова розділеного світу», що

відбулася в Державному музеї іграшки (м. Київ) і була покликана показати, що попри культурну різноманітність, людство об'єднують спільні цінності — прагнення до краси, потреба у взаєморозумінні, любов до дитини та бажання передати їй свій світ. В експозиції представлено понад 60 ляльок в етнічних костюмах, що відображають особливості життя, клімату, історії та естетичних уявлень різних народів. Кожна лялька — це не лише предмет, а своєрідна «культурна історія», яку можна прочитати через одяг, кольори, орнаменти, аксесуари та способи руху. Це спроба побачити світ очима дитини, у якому кожна деталь має значення, а кожна історія — відлунює в серці. Через прості речі — тканину, колір, рух — відкривається велика культура людства.

Таким чином, практичне використання ляльки у роботі з дітьми дозволяє створити цілісний освітній простір, у якому пізнання світу поєднується з емоційним проживанням, а знайомство з культурним різноманіттям — із формуванням здатності до діалогу.

Висновки. У сучасних умовах розвитку суспільства соціально-громадянське виховання дітей дошкільного віку набуває особливої значущості як процес формування здатності дитини жити у багатокультурному світі, взаємодіяти з іншими на засадах поваги, прийняття та діалогу.

Ключовою методологічною основою такого виховання виступає діалог, який у філософському, соціально-комунікативному та морально-духовному вимірах забезпечує можливість поєднання національної ідентичності та відкритості до культурного різноманіття. Саме діалог дозволяє перейти від протиставлення «свого» і «іншого» до їх взаємозбагачення.

У цьому контексті лялька постає як ефективний педагогічний засіб і водночас як особливий простір організації діалогу культур. Завдяки своїй образності, емоційній привабливості та включеності у ігрову діяльність

дитини, вона забезпечує природне і доступне входження у світ різних культур, створюючи умови для формування емпатії, толерантності, здатності до взаємодії.

Методичний потенціал ляльки реалізується через організацію пізнавальної, ігрової та комунікативної діяльності дітей, що поєднує ознайомлення з культурними особливостями різних народів із проживанням ситуацій взаємодії. Такий підхід сприяє формуванню соціально-громадянської компетентності як інтегративної якості особистості.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з розробленням системи методичних матеріалів та технологій використання іграшки у контексті діалогу культур, а також із вивченням ефективності таких підходів у практиці закладів дошкільної освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

До розділу 1

1. Круглов В. В. Впровадження механізмів державно-приватного партнерства в інфраструктурних проектах. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Державне управління. 2018. Т. 29 (68). № 4. С. 68–73.

2. Львовичкін М. О. Державно-приватне партнерство як економічна категорія. Європейські перспективи. 2016. Вип. 2. С. 181–190.

3. Ніфатова О. М., Шкода М. С. Активізація політики інноваційного розвитку через утворення інноваційних кластерів як форми державно-приватного партнерства. Вісник Київського національного університету технологій та дизайну. Серія : Економічні науки. 2017. № 6. С. 110–120.

4. Озерчук О. В. Державно-приватне партнерство та активізація інвестиційної діяльності в Україні. Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія : Економічні науки. 2013. № 2. С. 306–315.

5. Остапенко В. М. Формування фінансового потенціалу публічно-приватного партнерства в контексті фінансової політики держави : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08. Харків, 2015. 20 с.

6. Павлюк К. В., Павлюк С. М. Сутність і роль державно-приватного партнерства в соціально-економічному розвитку держави. Наукові праці КНТУ. Економічні науки. 2010. Вип. 17. С. 10–19.

7. Роман В. Ф. Особливості децентралізації та деконцентрації влади: теоретичний аспект. Ефективність державного управління. 2014. Вип. 38. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/efdu_2014_38_11.pdf (дата звернення: 20.05.2025).

8. Сідуняк О. В. Державно-приватне партнерство: сутність, досвід та можливості використання у соціальній сфері. Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки. 2014. Вип. 1. С. 46–52.

9. Слободянюк Н. О. Концесія як інструмент реалізації інвестиційних стратегій державно-приватного партнерства. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Економічні науки. 2016. Вип. 19 (2). С. 140–143.

10. Солодовнік О. О. Інтереси та переваги сторін державно-приватного партнерства. Бізнес Інформ. 2014. № 6. С. 38–42.

11. Стоян О. Ю. Державно-приватне партнерство у сфері відновлювальної енергетики України: особливості, тенденції, перспективи розвитку. Інвестиції: практика та досвід. 2015. № 2. С. 123–126.

12. Струкова В. Механізми державно-приватного партнерства у сфері водопостачання та водовідведення в Україні. Державне управління та місцеве самоврядування. 2015. Вип. 3. С. 189–199.

13. Тимошенко Т. Розвиток державно-приватного партнерства у сфері туризму та курортів. Актуальні проблеми державного управління. 2015. Вип. 2. С. 99–103.

14. Узунов Ф. І. Удосконалення інструментарію реалізації державно-приватного партнерства в Україні : автореф. дис. ... д-ра держ. упр. : 25.00.02. Запоріжжя, 2015. 36 с.

15. Chou J. S. et al. Critical factors and risk allocation for PPP policy: Comparison between HSR and general infrastructure projects. Transport Policy. 2016. Vol. 52. P. 36–48.

To chapter 2

1. Breck, E., et al. (2017). The ML Test Score: A Rubric for ML Production Readiness. Google.

2. Ribeiro, M.T., Wu, T., Guestrin, C., Singh, S. (2020). Beyond Accuracy: Behavioral Testing of NLP Models with CheckList. ACL.
3. Mitchell, M., et al. (2019). Model Cards for Model Reporting. ACM FAT*.
4. Barocas, S., Hardt, M., Narayanan, A. (2023). Fairness and Machine Learning. MIT Press.
5. Sculley, D., et al. (2015). Hidden Technical Debt in Machine Learning Systems. NIPS.
6. Kleppmann, M. (2017). Designing Data-Intensive Applications. O'Reilly.
7. Goodfellow, I., Bengio, Y., Courville, A. (2016). Deep Learning. MIT Press.
8. Amershi, S., et al. (2019). Software Engineering for Machine Learning. Microsoft Research. ICSE-SEIP.
9. Zhang, J.M., et al. (2022). Machine Learning Testing: Survey, Landscapes and Horizons. IEEE Transactions on Software Engineering.
10. European Commission. (2021). Proposal for a Regulation on Artificial Intelligence (AI Act).
11. Fowler, M. (2019). Testing Strategies in a Microservice Architecture. martinowler.com.
12. Hulten, G. (2018). Building Intelligent Systems. Apress.

До розділу 3

1. Бліхар М. П. Ціннісні орієнтації студентської молоді України: соціологічний аналіз проблеми. *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна*. 2011. Вип. 5. С. 106–125. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnu_sociology_2011_5_16.
2. Гридковець Л. М. Світ життєвих криз людини як дитини своєї сім'ї, свого роду та народу: монографія. Львів: Скриня, 2016. 516 с.

3. Дмитренко А. К., Чуйко Г. В. Основи гуманістичної психології. Чернівці : Прут, 2002. 268 с.
4. Кислинська Д. М. Ціннісні орієнтації: теоретичний огляд. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2015. Вип. 18. С.89–97. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/PeKr_2015_18_13.
5. Коханова О. П. Ціннісні орієнтації сучасної молоді: значущість та реалізованість. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»* – Додаток 4 до Вип. 31. Том III (11): Тематичний випуск «Міжнародні Челпанівські психолого-педагогічні читання». Київ : Гнозис, 2014. С.152–157. URL: <https://chelpanov.eeipsy.org/index.php/eeip/article/view/775/780>.
6. Матяж С. В., Березянська А. О. класифікація цінностей та ціннісних орієнтацій особистості. *Наукові праці Чорноморського державного університету ім. П. Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»*. Серія : Соціологія. 2013. Т. 225. Вип. 213. С.27–30.
7. Михайлишин У. Б. Ціннісні орієнтації в структурі особистості // *Особистість, суспільство, закон: психологічні проблеми та шляхи їх розв’язання: зб. тез доп. міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. пам’яті проф. С. П. Бочарової (м. Харків, 30 березня 2017 р.)* / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка Нац. акад. пед. наук України; Консультат. місія Європейського Союзу в Україні. Харків: ХНУВС, 2017. С.50–52. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/44831>.
8. Павліченко А. Ціннісні орієнтації у системі становлення особистості. *Психологія і суспільство*. 2005. № 4 (22). С.98–120. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/29977/1/Павліченко.pdf>
9. Подолянчук Д. С. Ціннісні орієнтації студентської молоді як предмет соціально-психологічного дослідження. *Габітус*. 2020. Вип. 19. С. 263–270. DOI: <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.19.46>.

10. Хлонь О. М. Ціннісні орієнтації в контексті формування мотивації до правосвідомості молоді. *Науковий вісник ХДУ*. 2018. Вип. 4. С.161–166. URL: <https://pj.journal.kspu.edu/index.php/pj/article/view/164/153>.

11. Целякова О. М. Духовність і ціннісні орієнтації студентської молоді України в трансформаційному суспільстві. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2009. Вип. 38. С. 222–233. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpqgvzdia_2009_38_24.

12. Шайгородський Ю. Ціннісні орієнтації в психологічній структурі особистості. *Соціальна психологія*. 2009. № 4 (36). С.65–73.

13. Шайгородський Ю. Ціннісні орієнтації особистості: формалізована модель цілісного, багатоаспектного аналізу. *Соціальна психологія*. 2010. № 1(39). С.94–106.

14. Besika A., Schooler J. W., Verplanken B., Mrazek A. J., Ihm E. D. A relationship that makes life worth-living: levels of value orientation explain differences in meaning and life satisfaction. *Heliyon*. 2022. Vol. 8. Iss. 1. e08802. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2022.e08802>.

15. Borg I., Hermann D., Bilsky W. A closer look at personal values and delinquency. *Personality and Individual Differences*. 2017. Vol. 116. P. 171–178. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.paid.2017.04.043>.

16. Collins P. R., Sneddon J., Lee J. A. Do personal values have an effect on self-esteem in middle childhood? *Personality and Individual Differences*. 2022. Vol. 199. e111861. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.paid.2022.111861>.

17. Gamage K. A. A., Dehideniya D. M. S. C. P. K., Ekanayake S. Y. The Role of Personal Values in Learning Approaches and Student Achievements. *Behav. Sci*. 2021. № 11. P. 102. DOI: <https://doi.org/10.3390/bs11070102>.

18. Gayen P. Values and Morals in Contemporary Society: Role in Various Domains. *Galore International Journal of Applied Sciences and Humanities*. 2023. Vol. 7. Iss. 2. April–June. DOI: <https://doi.org/10.52403/gijash.20230201>

19. Ionescu C. G., Ciuperca E. M., Cotel A., Licu M. Personal values clusters and their associations to social media behaviors and psychological well-being. *BMC Psychol.* 2024. Oct 8. № 12(1). P. 545. DOI: <https://doi.org/10.1186/s40359-024-02046-4>.

20. Kesberg R., Keller J. The Relation Between Human Values and Perceived Situation Characteristics in Everyday Life. *Front Psychol.* 2018. Sep 13. № 9. e1676. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.01676>.

21. Kesberg R., Keller J. Personal values as motivational basis of psychological essentialism: An exploration of the value profile underlying essentialist beliefs. *Personality and Individual Differences.* 2021. Vol. 171. e110458. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.paid.2020.110458>.

22. Kuusisto E., de Groot I., de Ruyter D., Schutte I., & Rissanen I. Values manifested in life purposes of higher education students in the Netherlands and Finland. *Journal of Beliefs & Values.* 2023. P. 1–23. DOI: <https://doi.org/10.1080/13617672.2023.2279866>.

23. Mashlah S. The Role Of People’s Personal Values In The Workplace. *International Journal of Management and Applied Science (IJMAS).* 2015. Vol. 1. Iss. 9. P. 158–164.

24. Poorkami G.G.H., Fallah V., Salimi L. The Role of Ethical Values in the Meaning of Life and Its Impact on Education from the View of Frankl's Approach. *Int J Ethics Soc.* 2023. № 5(2). P. 27–34. DOI: <https://doi.org/10.22034/ijethics.5.2.41>.

25. Purc E., Laguna M. Personal Values and Innovative Behavior of Employees. *Front Psychol.* 2019. Apr 18. № 10. P. 865. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.00865>.

26. Rokeach M. *The Nature of Human Values.* New York : Free Press, 1973. 438 p.

27. Russo C., Danioni F., Zagrean I., Barni D. Changing Personal Values through Value-Manipulation Tasks: A Systematic Literature Review Based on

Schwartz's Theory of Basic Human Values. *Eur J Investig Health Psychol Educ.* 2022. Jun 28. № 12(7). P. 692–715. DOI: <https://doi.org/10.3390/ejihpe12070052>.

28. Sagiv L., Schwartz S. H. Personal Values Across Cultures. *Annual Review of Psychology.* 2022. Vol. 73. P.517–546. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev-psych-020821-125100>.

29. Schwartz S. H. An Overview of the Schwartz Theory of Basic Values. *Online Readings in Psychology and Culture.* 2012. № 2(1). DOI: <https://doi.org/10.9707/2307-0919.1116>.

30. Schwartz S. H. Individual values across cultures. *The Praeger handbook of personality across cultures: Culture and characteristic adaptations.* / A. Timothy Church, editor. Santa Barbara, California: Praeger, 2017. P. 121–152.

To chapter 4

1. Ministry of Education and Science of Ukraine. (2016). *New Ukrainian School Reform.* Kyiv. Retrieved from <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>

2. Clément, E. (2022). *Cognitive flexibility: The cornerstone of learning.* Wiley.

3. Wippermann, S.; Koris, R. (2025). Critical Self-Reflection as the Key to Employability: Findings from an Exploratory Study. In: *11th International Conference on Higher Education Advances (HEAd'25).* Valencia, 17-20 June 2025. <https://doi.org/10.4995/HEAd25.2025.20088>

4. Mo, J. (2017). Collaborative problem solving (PISA in Focus No. 78). OECD Publishing. doi.org

5. Liu, J., Watabe, Y., & Goto, T. (2022). Integrating sustainability themes for enhancing interdisciplinarity: A case study of a comprehensive research university in Japan. *Asia Pacific Education Review, 23,* 695–710. <https://doi.org/10.1007/s12564-022-09788-z>

6. OECD. (2019). Supporting teacher professionalism: Insights from TALIS 2018. OECD Publishing. doi.org
7. MacPhee, D., & Kline, S. (2019). A multidimensional model of teacher education: Designing and implementing pedagogical innovation. *Critical Issues in Teacher Education*, 26, 4–14.
8. Mir, A. H. (2025). Learner-centered pedagogies: Transforming education for the 21st century. *Journal of Advanced Research in Educational Administration*, 3(4), 383-387. <https://doi.org/10.54443/jaruda.v3i4.217>
9. Lim, T. (2023). Problem-based learning: Benefits, challenges, and the way forward. In K. Heng, K. Sol, S. Kaing, & S. Em (Eds.), *Innovations and challenges in Cambodian education: Youth's perspectives* (pp. 21–38). Cambodian Education Forum. <https://cefcambodia.com/2023/09/18/problem-based-learning-benefits-challenges-and-the-way-forward/>
10. Feng, X., Liu, Q., Zhu, J., & Zhang, N. (2018). Analysis of the characteristics of collaborative knowledge construction in a teacher workshop. In 2018, the 7th International Conference on Industrial Technology and Management (ICITM) (pp. 385–389). IEEE. <https://doi.org/10.1109/ICITM.2018.8333980>
11. Priestley M & Drew V (2016) Teachers as agents of curriculum change: closing the gap between purpose and practice. *European Conference for Educational Research*, Dublin, 23-26 September 2016, 23.08.2016. <http://www.eera-ecer.de/ecer-programmes/conference/21/contribution/39307/>
12. Nisa, A. Z., & Kurniawati, F. (2024). A systematic literature review of data-driven decision making: Professional development program and its impact on enhancing teachers' efficacy. *Jurnal EDUCATIO: Jurnal Pendidikan Indonesia*, 10(2), 241–250. <https://doi.org/10.29210/1202424879>
13. Nikitchenko, L., Davydova, Z., Krylova, V. ., Samborska, O., & Arkushyna, H. . (2024). Innovative Approaches to Learning and Teaching in Ukrainian Higher Education. *Cadernos De Educação Tecnologia E Sociedade*, 17(1), 495-505. <https://doi.org/10.14571/brajets.v17.n1.495-505>

14. European Commission. (2020). *A European strategy for data* (COM (2020) 66 final).
15. UNESCO. (2020). *Education for sustainable development: A roadmap*. UNESCO Publishing. <https://doi.org/10.54675/YFRE1448>
16. Darling-Hammond, L., Hyster, M. E., & Gardner, M. (2017). *Effective teacher professional development*. Learning Policy Institute.
17. Vincent-Lancrin, S., Urgel, J., Kar, S., & Jacotin, G. (2019). *Measuring innovation in education 2019: What has changed in the classroom?* Educational Research and Innovation, OECD Publishing, Paris. <https://doi.org/10.1787/9789264311671-en>
18. Johnson, K. E. (2009). *Second language teacher education: A sociocultural perspective*. Routledge.

To chapter 5

1. Белкова Т.О. Здоров'язберігаючі технології в контексті освітнього середовища. *Health & Education*. 2023. № 4. С. 33–40. <https://doi.org/10.32782/health-2023.4.33>
2. Бобрикова Ю. Здоров'язбережувальні технології як засіб формування соціальної компетентності учнів закладу загальної середньої освіти. *Нова педагогічна думка*. 2025. Т. 121. № 1. С. 88–93. <https://doi.org/10.37026/2520-6427-2025-121-1-88-93>
3. Бойченко А.О. Здоров'язбереження здобувачів вищої освіти в умовах сучасного освітнього середовища. *Освіта. Інноватика. Практика*. 2024. Т. 13. № 6. С. 88–94. <https://doi.org/10.31110/2616-650X-vol13i6-001>
4. Губарь О., Васюк Ю. Здоров'язбережувальні технології в контексті інклюзивного освітнього середовища ЗВО. *Українська професійна освіта*. 2025. № 18. С. 45–52. <https://doi.org/10.33989/2519-8254.2025.18.347627>
5. Моц А. Здоров'язбережувальні освітні технології в підготовці

здобувачів вищої освіти як складова безпеки життєдіяльності ЗВО. *Physical Culture and Sport: Scientific Perspective*. 2025. № 2. С. 112–118. <https://doi.org/10.31891/pcs.2025.2.44>

6. Христова Т.Є. Інформаційно-структурна модель фізичного статусу здоров'я. *Науково-методичні основи використання інформаційних технологій в галузі фізичної культури і спорту*: збірник наук. праць. 2019. Вип. 3. С. 112–115. <https://journals.uran.ua/itfcs/issue/view/10309>

7. Al-Fraihat D., Joy M., Sinclair J. Evaluating E-learning systems success: An empirical study. *Computers in Human Behavior*. 2020. Vol. 102. P. 67–86. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2019.08.004>

8. Falloon G. From digital literacy to digital competence: the teacher digital competency (TDC) framework. *Education and Information Technologies*. 2020. Vol. 68. P. 2449–2472. <https://doi.org/10.1007/s11423-020-09767-4>

9. Khrystova T.E., Pyurko V.E., Khrystovoi D.Y., Pyurko O.E. Digital Technologies as a Tool for Modernizing the Professional Activity of a Health Preservation Teacher. *Cross-disciplinary studies in science, innovation and social development*. Monograph. Prague: Publishing house Education and Science s.r.o., 2026. Vol. 3. P. 27–38. <https://doi.org/10.65237/3-2026-3>

10. Marushkevych A. Health-preserving educational technologies in student training: the need for provision. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Series: Pedagogy*. 2023. Vol. 2. № 18. P. 43–46. <https://doi.org/10.17721/2415-3699.2023.18.09>

11. Pyurko V.E., Khrystova T.E., Pyurko O.E., Kazakova S.M. Information concept of the human health phenomenon as a guarantee of bioecosystem stability. *IOP Conf. Series: Earth and Environmental Science. 3rd International Conference on Sustainable Futures: Environmental, Technological, Social and Economic Matters 24/05/2022 – 27/05/2022, Kryvyi Rih, Ukraine. 2022. 1049 (1). 012070*. <https://doi.org/10.1088/1755-1315/1049/1/012070>

12. Voogt J., Knezek G., Christensen R. Curriculum challenges in the digital age: A framework for teacher ICT competencies. *Computers & Education*. 2021. Vol. 170. Art. 104224. P. 1–12. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2021.104224>

To chapter 6

1. Balch D. E. Ghost students: The rise of bots in online education. *Faculty Focus*. 2025. <https://www.facultyfocus.com/articles/teaching-with-technology-articles/ghost-students-the-rise-of-bots-in-online-education/>

2. Deveci Topal A., Dilek Eren C., & Kolburan Geçer A. Chatbot application in a 5th grade science course. *Education and Information Technologies*. 2021. Vol. 26. No. 5. P. 6241–6265. <https://doi.org/10.1007/s10639-021-10627-8>

3. Kuhail M. A., Alturki N., Alramlawi S., & Alhejori K. Interacting with educational chatbots: A systematic review. *Education and Information Technologies*. 2023. Vol. 28. P. 973–1018. <https://doi.org/10.1007/s10639-022-11177-3>

4. Labadze L., Grigolia M., & Machaidze L. Role of AI chatbots in education: Systematic literature review. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*. 2023. Vol. 20. Art. 56. <https://doi.org/10.1186/s41239-023-00426-1>

5. Panok V., Shevchenko A., Nazar M., Starkov D., Meshcheriakov D., & Shevtsov A. Methodological principles of educational and psychological chatbot development. *Information Technologies and Learning Tools*. 2025. Vol. 106. No. 2. P. 76–93. <https://doi.org/10.33407/itlt.v106i2.5872>

6. SaveEcoBot. URL: <https://www.savednipro.org/bot/> (дата звернення: 06.04.2026).

7. Telegram API. URL: <https://core.telegram.org/api> (дата звернення: 06.04.2026).

8. Жмурко О. А. Цифрові технології у формуванні екологічної свідомості майбутніх учителів біології. *Молодь і ринок*. 2025. № 2/234. С. 155–158. URL: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2025.320862>

9. Лега О. В., Канцедал Н. А., Прийдак Т. Б., Яловега Л. В. Аналітичні методи оцінювання ефективності чат-ботів у системах цифрової комунікації освіти. *Педагогічна Академія: наукові записки*. 2026. № 26. URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.18274848>

10. Махарадзе Д., Стьопкін А., Турка Т., Педенко Ю. Використання чат-ботів у роботі вчителя інформатики в закладах загальної середньої освіти. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2024. № 2 (109). С. 119–131. <https://doi.org/10.33216/2220-6310/2024-109-2-119-131>

11. Мельник А. В. Огляд програм для створення освітніх чат-ботів: технічні можливості та переваги. У: *Стан, досягнення та перспективи інформаційних систем і технологій: матеріали XXIII Всеукраїнської науково-технічної конференції молодих вчених, аспірантів та студентів*. Одеса: Видавництво ОНТУ, 2023. С. 350–352.

12. Орлов О. Методика використання чат-ботів у керуванні дослідницькою діяльністю студентів. *Науковий вісник Вінницької академії безперервної освіти. Серія «Педагогіка. Психологія»*. 2025. № 8. С. 174–180. URL: <https://doi.org/10.32782/academ-ped.psyh-2025-2.23>

13. Серман Л., Сулейманова І., Медейчук О., Серман Т. Інтеграція чат-боту GPT в процес вивчення англійської мови. *Science and Education*. 2024. № 1. С. 32–39. <https://doi.org/10.24195/2414-4665-2024-1-6>

14. Терлецька Т., Коваленко І. Використання чат-ботів на основі великих мовних моделей у науково-педагогічній діяльності викладачів. *Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету*. 2024. № 16. С. 194–215. <https://doi.org/10.28925/2414-0325.2024.1613>

15. Умрик М. А., Морзе Н. В. Використання ботів, асистентів, агентів штучного інтелекту в освітній діяльності. *Відкрите освітнє е-*

середовище сучасного університету. 2025. № 19. С. 205–225. URL: <https://doi.org/10.28925/2414-0325.2025.1914>

16. Чат-бот «ЕкоБульбашка» від НЕНЦ для поширення екологічних знань та формування свідомого ставлення до природи серед дітей. URL: https://znayshov.com/News/Details/chat_bot_ekobulbashka_vid_nents (дата звернення: 06.04.2026).

До розділу 7

1. Лепський М. А. Профайлінг злочинця та політика: монографія. Запоріжжя: ЦНСД, 2024. 400 с.

2. Коновалова В. О. Правова психологія : підручник. Харків : Право, 2008. 424 с.

3. Безсонов О. О. Криміналістична характеристика злочинів: монографія. Харків: Право, 2016. 340 с.

4. В. М. Плетенець. Особливості використання профайлінгу у виявленні проявів протидії розслідуванню. *Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe (East European Scientific Journal)* #5(57). 2020. С.40-44.

5. Моца В. В. Теоретико-методологічні засади використання кримінального аналізу оперативними підрозділами правоохоронних органів України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2022. Вип. 73. С. 141–147.

6. Дикунова І. «Слідова картина» злочину як елемент криміналістичної характеристики. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. № 12. С. 154–157.

7. Кримінальний профайлінг в Україні: тренди, виклики й перспективи. *JustTalk.* 2023. URL: <https://justtalk.com.ua/post/kriminalnij-profajling-v-ukraini-trendi-vikliki-j-perspektivi>.

8. Телійчук В. Г., Зінченко С. С. Щодо застосування профайлінгу в оперативно-розшуковій діяльності підрозділами кримінальної поліції

Національної поліції України. *Юридичний бюлетень*. 2020. Вип. 12. С. 184–193. URL: <http://www.lawbulletin.oduvs.od.ua/archive/2020/12/27.pdf>

9. Телійчук В. Г., Гунько К. О. Побудова психологічного профілю та прогнозування поведінки особи оперативної уваги працівниками кримінальної поліції. *Colloquium-journal* №32 (191), Część 1 (Warszawa, Polska). 2023. С.74-78. URL: <https://colloquium-journal.org/en/journal/colloquium-journal-32-191-2023/>

10. Долженков О. Ф. Оперативно-розшукова психологія: реалії та перспективи розвитку. *Юридична психологія*. 2019. № 2. С. 85–92.

11. Яковчук М. Предмет зловживання впливом та його «слідова картина». *Європейські перспективи*. 2022. № 1. С. 125–130.

12. А. М. Ханькевич. Географічне профілювання як інноваційний метод встановлення місцезнаходження осіб, які вчиняють серійні злочини. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/01_12_2017/pdf/106.pdf

13. І. Шинкаренко, Г. Спіцина, Т. Подзолкова. Моральні та правові виклики щодо використання профайлінгу в протидії злочинності. *Науковий вісник ДДУВС*. Спеціальний випуск № 2. 2021. С. 298-306. URL: <https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/9122/1/42.pdf>

До розділу 8

1. Бондаренко О. С. Легалізація доходів отриманих злочинним шляхом за допомогою криптовалюти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 1. С. 230–232.

2. Думчиков М. О. Способи легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом у кіберпросторі. Аналітично-порівняльне правознавство. 2022. № 5. С. 330–334.

3. Думчиков М. О., Гоч Л. М. Особливості протидії легалізації злочинних доходів за допомогою віртуальних активів у кіберпросторі: практичний вимір. Реформування правової системи в контексті

євроінтеграційних процесів : матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції (Суми, 18–19 травня 2023 р.). Суми : СумДУ, 2023. С. 185–188.

4. Калайда Ю. П. Можливості блокчейн-технологій у розслідуванні кримінальних правопорушень, вчинених у кіберпросторі. Інформація і право. 2021. № 4 (39). С. 170–178.

5. Когут Ю. І. Технології блокчейн та криптовалюта: ризики та кібербезпека. Київ : Консалтингова компанія «СІДКОН» ; ВД «Дакор», 2022. 316 с.

6. Присташ С. С. Віртуальні активи як предмет легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. Часопис Київського інституту інтелектуальної власності та права. 2023. № 3. С. 9–13.

7. Про віртуальні активи : Закон України від 17.02.2022 р. № 2074-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text> (дата звернення: 19.01.2026).

8. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Закон України від 06.12.2019 р. № 361-IX (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text> (дата звернення: 19.01.2026).

9. Сіддікі Н. Хак, Мовчан Р. О. Криптовалюти та Blockchain-технології у сучасній протиправній діяльності. Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса. 2018. № 1(10). С. 78–83.

10. Dumchikov M., Reznik O., Bondarenko O. Peculiarities of countering legalization of criminal income with the help of virtual assets: legislative regulation and practical implementation. Journal of Money Laundering Control. 2022. Vol. ahead-of-print No. ahead-of-print. <https://doi.org/10.1108/JMLC-12-2021-0135>.

11. Никифорчук В. Д., Хоменко Р. О., Куций М. Ю. Деякі особливості оперативно-розшукової протидії кримінальним

правопорушенням в умовах воєнного стану. «Національні інтереси України»: науково-практичний журнал. No 5(10), 2025. С.679-686. URL: <https://perspectives.pp.ua/index.php/niu/article/download/23741/23714/29784>

До розділу 9

1. Базовий компонент дошкільної освіти. (Державний стандарт дошкільної освіти). Нова редакція. 2021. URL: <https://ezavdnz.mcfra.ua/book?bid=37876> (дата звернення: 08.05.2022).

2. Вознюк А. Соціально-громадянська компетентність у парадигмі сучасної дошкільної освіти: актуальність та зміст проблеми // Академічні студії. Серія «Педагогіка», Вип. 3, 2022. – С. 72-76.

3. Діти і соціум: Особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку : монографія / А. М. Богуш, Л. О. Варяниця, Н. В. Гавриш, С. М. Курінна, І. П. Печенко; наук. ред. А. М. Богуш / за ред. Н. В. Гавриш. Луганськ : Альма-матер, 2006. 368 с.

4. Козак Л. В., Федорова С. О. Формування соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку в сучасному соціокультурному середовищі. Перспективи та інновації науки. 2022. № 2. С. 356–368. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-2\(7\)-356-368](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-2(7)-356-368)

5. Косенчук О. Формування соціально-громадянської компетентності у дітей старшого дошкільного віку//*Педагогічна освіта: теорія і практика. Випуск 32 (1-2022) Pedagogical Education: Theory and Practice. Issue 32 (1-2022) (Category «B»)* <https://doi.org/10.32626/2309-9763.2022-32>

6. Каплуновська О. Україна – моя батьківщина. Програма національно-патріотичного виховання дітей дошкільного віку. – Тернопіль: Мандрівець, 2022. – 72с.

7. Найден О. С. Велика книга ляльок. Київ: Видавництво Старого Лева, 2019. – 219с.

8. Матвієнко Л. Ю. Іграшка як об'єкт декоративно-ужиткового мистецтва. Київ: Мистецтво, 2013.
9. Мотанки-інтерляльки: Як оригінально пропагувати культуру різних народів через Україну. Державний департамент з питань взаємодії з дітьми та молоддю : вебсайт. URL: <https://zak.depo.ua/ukr/zak/motanki-interlyalki-yak-originalno-propaguvati-kulturu-riznikh-narodiv-cherezukrainu-202201171413210>
10. Піроженко Т. О. Діалогічна взаємодія в дошкільному віці. Київ: Освіта, 2015.
11. Піроженко Т. О., Ладивір С. О., Соловійова Л. І. та ін. Компас у світі ціннісних орієнтацій дошкільника : навчальний посібник. Київ : Видавничий дім «Слово», 2016. 56 с.
12. Поніманська Т. І., Дичківська І. М., Козлюк О. А., Кузьмук Л. І. Соціальний розвиток дитини: старший дошкільний вік. Київ : Генеза, 2013. 88 с.
13. Соболевська, С. О. Лялька-метафора як універсальний культурний медіатор і засіб арт-терапії / С. О. Соболевська // Культурологічний альманах / МОН України, Український державний університет імені Михайла Драгоманова. – Київ : Видавничий дім «Гельветика», 2023. – Випуск 1. – С. 219-224.
14. Соболевська С. Роль народної та авторської ляльки у міжкультурній комунікації//Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв № 3'2023. – С.27-31.
15. Council of Europe. Competences for Democratic Culture: Living Together as Equals in Culturally Diverse Democratic Societies. Strasbourg, 2016.
16. UNESCO. Intercultural Competences: Conceptual and Operational Framework. Paris, 2013.

To chapter 10

1. Felt (2026). Akella M. The 9 top satellite imagery companies. Available at: <https://felt.com/blog/top-satellite-imagery-companies> (accessed 03.04.2026)

2. Almohsen, A. S. (2024). Challenges Facing the Use of Remote Sensing Technologies in the Construction Industry: A Review. *Buildings*, 14(9), 2861. <https://doi.org/10.3390/buildings14092861>

3. BlackSky (2026). BlackSky Satellite. Available at: [https://apollomapping.com/blacksky-satellite-image-ry#:~:text=Subsequent%20Global%20Generation%20%20Satellites%20%E2%80%93%206%20km%20C2%B2%20\(3.8%20km%20x%205.6%20km%20at%20minimum\)&text=Below%20is%20the%20least%20expensive%20BlackSky%20Global%20data%20offered.](https://apollomapping.com/blacksky-satellite-image-ry#:~:text=Subsequent%20Global%20Generation%20%20Satellites%20%E2%80%93%206%20km%20C2%B2%20(3.8%20km%20x%205.6%20km%20at%20minimum)&text=Below%20is%20the%20least%20expensive%20BlackSky%20Global%20data%20offered.) (accessed 03.04.2026)

4. Statista (2026). Commercially available satellite imagery worldwide in 2022, by cost per square kilometer (in U.S. dollars). Available at: <https://www.statista.com/statistics/1293877/commercial-satellite-imagery-cost-world-wide/#:~:text=Global%20commercial%20satellite%20imagery%20data%20cost%202022%2C,dollars%20per%20square%20kilometer%20of%20the%20image.> (accessed 03.04.2026)

5. Fiore, F. and Elvis, M. (2026). Space science & the space economy. *Space Policy*, vol. 75. <https://doi.org/10.1016/j.spacepol.2025.101713>

6. GlobeNewswire (2026). Geospatial Imagery Analytics Company Evaluation Report 2025: Google, Maxar Technologies and Trimble Lead with AI Satellite Data Platforms, High-Resolution Imagery and Real-Time Spatial Analytics. Available at: <https://www.globenewswire.com/news-release/2026/03/05/3250307/28124/en/Geospatial-Imagery-Analytics-Company->

Evaluation-Report-2025-Google-Maxar-Technologies-and-Trimble-Lead-with-AI-Satellite-Data-Platforms-High-Resolution-Imagery-and-Real-Time-Spatia.html (accessed 03.04.2026)

7. SI Imaging Services (2026). Go to order. Available at: <https://www.si-imaging.com/page/33> (accessed 03.04.2026)

8. Capella Space (2026). Intelligence At The Speed Of Your Mission. Available at: <https://www.capellaspace.com/solution/sar-data> (accessed 03.04.2026)

9. Kim, Y.-J. (2024). Commercial Use of Satellite Remote Sensing Data and Civil Liability. *Laws*, vol. 13(6), iss. 77. <https://doi.org/10.3390/laws13060077>

10. Kuzmenko, O. (2026). UPD. Maxar Technologies explained the disconnection of access to its satellite images in Ukraine. Only 3 state structures have access. Dev.ua. Available at: <https://dev.ua/en/news/maxar-vidkliuchyv-suputnykovi-znimky-v-ukraini-1741338180> (accessed 03.04.2026)

11. Leclerc, T. and Lemaire, T. (2023). The Legal Framework of Remote Sensing by Satellites. *Space Law: Legal Framework for Space Activities*, pp. 227-253. <https://doi.org/10.1002/9781394264698.ch12>

12. Capella Space (2025). Minimum charges for tasking. Available at: <https://docs.up42.com/data/tasking-min-charges> (accessed 03.04.2026)

13. Airbus (2026). Questions and Answers. Available at: <https://www.intelligence-airbusds.com/en/8714-questions-and-answers#:~:text=Minimum%20orders%20are%20100%20km%C2%B2%20for%20Pleiades,size%20of%2010%20km%20in%20any%20direction.> (accessed 03.04.2026)

14. Ongeo Intelligence (2025). Satellite Imagery Pricing: A Comprehensive Guide to Costs and Value. Available at: <https://ongeo-intelligence.com/blog/satellite-imagery-pricing-guide> (accessed 03.04.2026)

15. Youyod, T. and Li, S. (2025) Legal Challenges When Applying Current Laws to the Use of Space Data. *Beijing Law Review*, vol. 16, pp. 678-690. doi: 10.4236/blr.2025.162032.

Vydavatel:

Publishing house Education and Science s.r.o. IČO : 271 56 877.
Frýdlanská 15/1314 , Praha 8. MS v Praze , oddíl C, vložka 100614

**Cross-Disciplinary Studies in
Science, Innovation and Social
Development**

Volume X

Signed for printing on April 28, 2026.
Format 60x90/8. Headset Times New Roman.
Mental printing. arc. 7,7. Edition online.